

ОГНИШТА*) И „ДИМИНИЦИ”

из околине Ђевђелије

Као што свака породица има домаћина, који репрезентује у свом месту породицу и кога сви у селу уважавају и поштују, тако исто и свака кућа мора да има једно зборно место, где се окупља цела породица, било у радости било у жалости а то је место огњиште. С правом се огњиште може назвати центар куће, као најугледније и најсветије место у свакој кући, јер на огњишту се обављају многобројни састанци, договори, разговори и многи верски и мистички обичаји, који на другом месту немају важности — ако се обаве. Стога, често пута, када се неко хоће убедити или потсетити на неки важан разговор или уговор, и каже се: „ама на огништо сидекји гувуриме за таја работа, а не гувуриме на п'тут или пуд стрејте!”. Овим хоће да се каже да су разговарали на огњишту, дакле на сигурном и освећеном месту, а не на улици или под стрехама, па да се та ствар олако узме.

Из тих разлога огњиште се просто сматра као олтар кућни, као свето место које се не сме ничим оскрнавити или опоганити.

Зато се и пази да огњиште и са формалне стране буде увек у реду. Како је огњиште уређено, тако се цени и домаћица и домаћин а уз њих и цела породица. Ако је огњиште запуштено, изривено и ископано, ако није од скора помазано танким слојем црвенице (*terra rossa*), или *ћервази* нагорели, онда се сматра да у дотичној кући нема реда ни поретка, да нема кога да види ту неуредност нити пак неко од млађе женскиње да се сети да треба огњиште дотерати у ред!

Ради тога, уобичајено је, да редуша или девојка, која је најстарија у кући, сваке суботе, када већ сви легну да спавају, и када се ватра загаси, покупи пепео са огњишта на гомилицу, уз сами *ћизуљ*, (а ако је сувише пепела нешто и да избаци) и свуда наоколо да помаже танким слојем иловаче. Ово се ноћу ради стога, што може несметано *мажаница* да се осуши, па када се сутра дан наложи ватра, огњиште да буде суво и да се на њему може радити. Танким слојем иловаче помазује се и *ћизуљ* а за метар и нешто и изнад *ћизуља* — докле је пламен са огњишта за 0,30—0,40 м. до испод асура, разастрих око огњишта, те да изгледа да је *мажаница* једноставна — тј. и даље од огњишта.

Докле се огњиште простира ограничено је танким дашчицама у виду квадрата које су дужином до пола укопане у ивице огњишта. Дашчице се постављају само са три стране а дуж *ћизуља* нема, јер ту ватра гори. Ове дашчице не помазује се иловачом, него увек после мазања огњишта оне се мокром крпом обришу, ако је случајно мажаница и њих захватила. Ова ограда (дашчице су уздигнуте изнад нивоа огњишта за 2—3 сантиметара) служи не само да се обележи огњиште

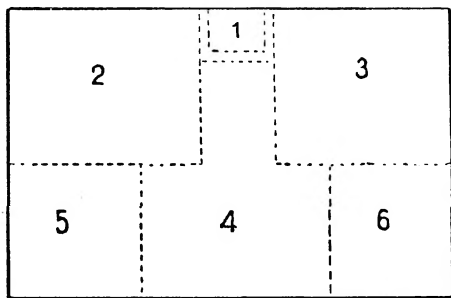
*) Неки кажу и угњиште. Глас „њ“ неки јасно изговарају а неки никако, стога је и свуда писано „в“.

него и као опомена свима у кући, докле могу пружати колена при седењу око ватре — јер се око огњишта седи прекрштених ногу. Ако би се седело и преко дашчица — не би било места за све укућане. Домаћин и домаћица увек пазе на то, и, ако је неко макар и случајно прекорачио белегу, скреће му се пажња да се повуче натраг, јер није он сам поред огњишта.

Места су око огњишта подељена и у свакој доброј, домаћинској кући зна се коме је где место. Не врши се нека нарочита и нова подела, него како је остало од деде и прадеде — како је по обичају, који се наслеђује и који се стриктно испуњава. Лицем окренут према огњишту лева рука показује нам леву, а десна — десну страну. На левој страни седи домаћин, а на десној домаћица. Лева страна је старија, има веће првенство од десне. Ако има у кући деда, који је старешинство раније предао своме најстаријем сину, онда он заузима прво место на десној страни, а домаћица до њега седи. Није zgodно домаћица да седи уз колено домаћиново. Уз домаћина *йраличе* да седи његов син, или млађи брат. Није ред да седи ни млада уз младожење, него уз младожење треба да седи његов млађи брат или *внук* — братанац, а младино је место уз свекрве или остале *золве* (заове). Деца се распоређују обично између старијих. Ако је неко од чланова породице слаб, уступа му се место поред домаћина или домаћице.

Када дође какав гост, ако је по годинама старији од домаћина, онда домаћин му уступа своје место, такозвано *кјоше*. Ако је гошћа, онда седи или на месту где седи домаћица, ако је старија од ње, или до ње, с леве стране. Тај исти однос узима се и према млађим гостима, сем ако нису младићи испод 20 година и нису ожењени.

Простор око огњишта тј. *софа* (горња половина куће, која је намењена за становање људи, јер доња, која се зове *јуш софа* — намењена је стоци) подељен је на три дела:



Сл. 1. Целокупни изглед „софе“: 1 огњиште; 2 горњи кут; 3 доњи кут; 4 средњи кут; 5 горња страна; 6 доња страна.

лева страна од огњишта зовесе *горњи к'иш*, десна страна *доњи к'иш*, а простор између горњег и доњег кута зове се *средњи к'иш*. Има још и два споредна места, тј. у продужењу левог и десног кута, која се зову *горна страна* и *долна страна*. (Види стр. 298. Срп. нар. обичаја у Бевђелијској кази, издање Академије Наука, Београд — 1927 г. од Ст. Тановића).

Приликом спавања ноћу, на левој страни од огњишта спава домаћин са домаћицом и ситнијом децом. На десној страни спава деда с бабом или млађи брат домаћинов са женом и децом. Домаћин лежи поред самог огњишта а до њега домаћица. Деца њихова поређају се у обрнутој сразмери према узрасту. Најмлађе дете лежи до мајке, и такодаље, те на крају дође најстарије дете. Сви се покривају једним заједничким јорганом. Јастуци су дугачки — за двоје. И на десној је страни исти распоред при спавању. На средњем куту спавају ергени-одраслији момци. На горњој или доњој страни спавају девојке или удовац-удовица са својом децом.

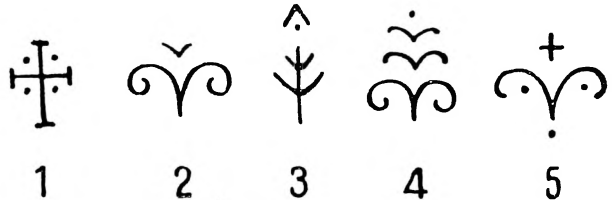
Гостима се уступа обично горњи кут, док момцима или девојкама уступа се место поред њима равним члановима у породици.

Овај распоред места око огњишта запазио сам по свима селима јужно од Демир Капије па све до Солуна — наравно пре Светског рата. Исти распоред запазио сам и око Водена.

Огњиште је увек поред зида, тако да је четврта страна увек ивица зида. Од ивице зида, односно од ивице огњишта, која се пружа поред зида, протеже се ка средини огњишта *пизуљ*. Пизуљ личи на положену четвртасту призму поред зида на огњишту, а начињен је од материјала, од каквог се зида зид.

Пизуљ је висок (ширина стране положене призме) око 0,20—0,25 м. а у дужини (висина положене призме) је за три четвртине од дужиине стране самог огњишта.

И пизуљ се држи чисто и помазује се танким слојем иловаче као и огњиште. У неким кућама запазио сам да праве изнад пизуља, на самом зиду, разне шаре од црвенице, у облику лепеза, али, најчешће праве крстове. Шаре те имају оваквих потеза:



Сл. 2. — 1 крст; 2 веги; 3. дрво; 4 облаци; 5 чело (нос, веће, очи и крст теговиран на челу).

Остале врсте огњишта

Сем горе описаног кућног, домаћег огњишта, о коме се води рачуна с пуно поштовања и смерности, и које се равна с олтаром у цркви, имамо и других огњишта, која се употребљавају повремено, за обичну потребу и граде се на најобичнији начин.

Таква су огњишта:

а) Овчарска, која се граде по овчарским колибама. Ова су огњишта на средини колибе без пизуља а има их две врсте. Једна су од обичне камене плоче, која се укопа у земљу толико да површина плоче буде равна са подом колибе. Ако би се хтело да се на овој плочи пече и погача, онда се плоча укопава дубље, те да се може лакше жаром заривати тесто, које се полаже на плочу. Ватра се прво разгрне с плоче, иста се очисти зеленим лишћем или неком влажном крпом од пепела, па се после положи тесто на плочу. Тесто се дотера руком и помаже водом да би добило једноставну површину од које ће се после образовати кора. Преко изглађене површине теста меће се лишће од бурјана или се посолити ситан врео пепео, звани *сјуза*, па преко тога дође жар. Неки чобани у место плоче у земљу укопавају обичну *подницу*, која служи исто тако као и плоча за печење хлеба, само што је подница (черепене) много згоднија, јер има подигнут обод, те пепео захвата само горњу површину хлеба. На огранцима планине Беласице видео сам печење хлеба по чобанским колибама на овај начин: Преко поднице, као што смо горе описали, дође танка плоча израђена од иловаче, у виду круга, по величини таман колико је и подница. Кад се тесто мете у подницу, ова плоча од иловаче дође поврх поднице, а преко ње меће се жар и пече се хлеб.

Друго овчарско огњиште је обична рупа, ископана на поду колибе. Са средине соје, положена на рачвама, која служи и за слеме саме колибе, висе вериге, о које може да се окачи бакрач у коме се греје вода за качамак или да се кува јело.

б) Пољско огњиште је слично чобанском огњишту друге врсте, само што је исто под ведрим небом, без икаквог заклона. Верига нема. Оно служи радницима у пољу, приликом брања кукуруза, да ту испеку млад кукуруз или да испеку нешто за ручак. Ово огњиште није стално. Кад се радници преместе на другу њиву, они ово привремено огњиште

затрпају земљом, да не би га неко опоганио, јер је грехота — на њему су спремали јело!

в) Речна или прибрежна огњишта налазимо поред каквог извора или реке ван села. Ова су огњишта скоро стална и зна се које је чије. И друге се жене могу служити овим огњистими, али само онда када дотична жена, односно породица, нема потребе да се њиме служи. Ова се огњишта граде на примитиван начин. Ископа се рупа у дужини око 0,60-0,70 м., а у ширини око 0,40 м. па се на дужим странама намести подесно камење, на коме се постави велики котао, у коме се греје вода за рубље. Рупа се копа зато, да би се жар прикупљао на једном месту, испод котла а и ветар да не смета ватри.

г) Рибарска огњишта, по рибарским колибама, граде се на средини колибе од обичне глине, у виду четвороугла 0,50 X 0,50 m а у висини око 0,10 m., јер је под дрвени на стубовима.

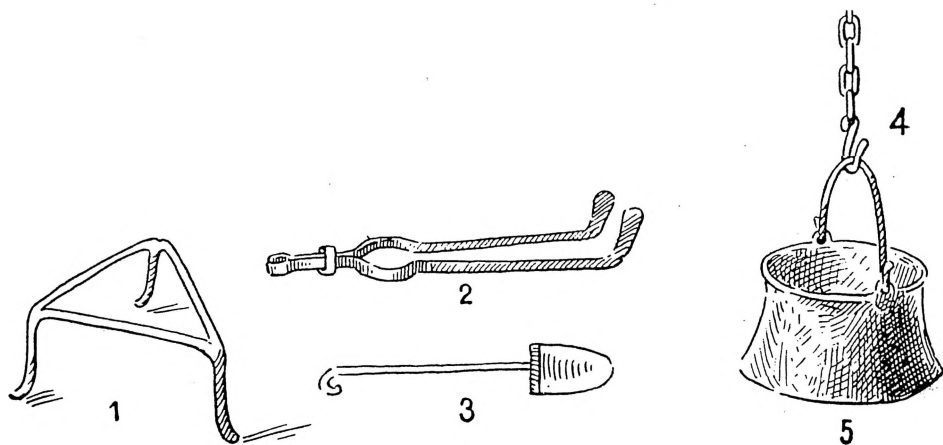
Ствари које се налазе око огњишта

Најпотребнија ствар у вези с огњистем су маша-машице, које су начињене обично од гвоздене шипке. Машама се цара у ватри, хвата се жар, намештају се главње и т. д. Машаце стоје или положене на огњишту, или подупрте уз зид. У неким кућама, у зид до огњишта, пободу се ексер, и о њега се окачињу машице.

Затим *пирустија* — сацак — у најобичнијем троугластом облику са три ноге. Има великих пирустија, које служе за јачи терет, затим средњих, за обичне бакраче, и мале пирустије — за мало посуђе.

Уз пирустију иде и *катција* (ватраљ) помоћу које се преноси жар с једног места на друго. Приликом *посињања хлеба*, жар се са огњишта преноси на вршник катцијом.

У најстарија времена пирустија није била него место њих употребљавали су *вириги* (вериге) или *виришке* као и у другим, севернијим крајевима.



Сл. 3. — 1 прустија; 2 машице; 3 катција; 4 вириги; 5. котле.

Послови који се обављају око огњишта

Пре свега огњиште је зборно место за све укућане, Око огњишта воде се разговори о домаћим потребама, издају се наређења, решавају се просидбе, веридбе, свадбе и друго пуно још које чега, о чему ћемо допније говорити. Свакодневни пак послови који се обављају око огњишта јесу:

1. Изјутра, прва је дужност сваке домаћице, чим се умије и прекрсти пред иконом, да уреди огњиште. Прво почисти огњиште, скупи пепео на месту, где се ложи ватра; ако је више пепела нешто од тога изнесе катцијом напоље, спотакне догореле или нагореле *гламје* (главње) и заложити ватру, да би, када се остали чланови дигну, и приђу огњишту — исто било спремљено, да се не затекне какво је синоћ остало.

Ако треба да се хлеб меси, одмах се мете пирустија и бакрач или ђум с водом — да се греје.

Чим се дигне домаћин, пошто се умије и помоли Богу (овде није обичај да се сви укућани изјутра скупа моле Богу), седа поред огњишта и одмах издаје наређења, односно само обнови оно што је још синоћ уговорено. Кад то уради и попије кафу или попуши једну цигарету, диже се и он и оде својим послом. Ако изјутра дође неки од суседа, да нешто упита или да се договоре о нечему, он седа поред огњишта и води разговор с домаћином. Највећа је срамота за домаћицу, па и за целу кућу, ако се догоди да неко из суседства дође а нађе да огњиште није у реду.

Кад се ови претходни јутарњи послови сврше, онда се приступи готовљењу ручка. После тога и да се затекне већа неуредност око огњишта — не замера се.

Пре него што мушкарци дођу у подне на ручак, огњиште мора поново *да се љрабере* — уреди.

Исто тако мора огњиште да се уреди, ватра наложи и тд. и предвече, када се домаћин враћа кући, као и остали мушкарци, јер и тада може неко од суседа да дође. Исто тако мора се уредити и све просторије — кутови — око огњишта.

Сем јела што се готове на огњишту, на истом се *гори* (загрева) и *вршник* и *подница*. И вршник (сач) и подница (черемене) *горе се* на овај начин: ако има две пирустије једнаке висине, онда се поставе на супротним крајевима огњишта (према левом и десном куту) а преко њих положи се вршник или подница и подложи се јака ватра. Вршник је *угорен* кад се зацрвени, а подница пипа се са горње стране голом шаком, па ако је топлота толико јака, да се шака не може ту задржати, онда се скида са ватре. Када се пече хлеб, прво се гори подница. Када се скине с ватре однесе се на место где су нађе па се постави са шупљином горе. Пошто се обрише крпом *подничарком* и поспе се брашном, онда се меће унутра тесто. Исто се шаком *љлеска* — тапша — да се покрије цело дно поднице и пошто се водом помаже тесто — да буде површина глатка — чека се да се вршник усија и да се поклопи подница са тестом. Преко вршника сада ставља се доста жара. Да не би жар спао са вршника, меће се преко вршника, за сантиметар-два мањи од обода самог вршника, гвоздени обруч, истог облика и ширине као што су и обручи на бачвама.

За овај посао, рекли смо, да су потребне две пирустије једнаке висине, али ако таквих нема, онда се нађе камен, више мање четвртастог облика, исте висине, који замењују оскудну пирустију.

На исти начи пеку се и јела под вршником, само што место поднице дође тепсија са јелом. Да не би тепсија лежала на сами под, испод ње међу се четири плосната камена те, понекад, да би јело што пре стигло, меће се жара и испод тепсије, јер она четири камена *ћућ-ћирача* омогућавају то.

На огњишту зими, поред ватре, пече се на машицама сир, ћевап, рибе и тд. Исто тако греје се и бајат хлеб у *ћилијама*-кришкама. Пече се и кестење, *зайрењено* у пепелу, али сваки кестен мора бити *нааћин* (зубом нагризан) — да не пукне. Јаја се врло ретко пеку у

сйузи (у врелом пепелу), јер *пукнувајџ*, те разбаце на све стране и пепела и жара.

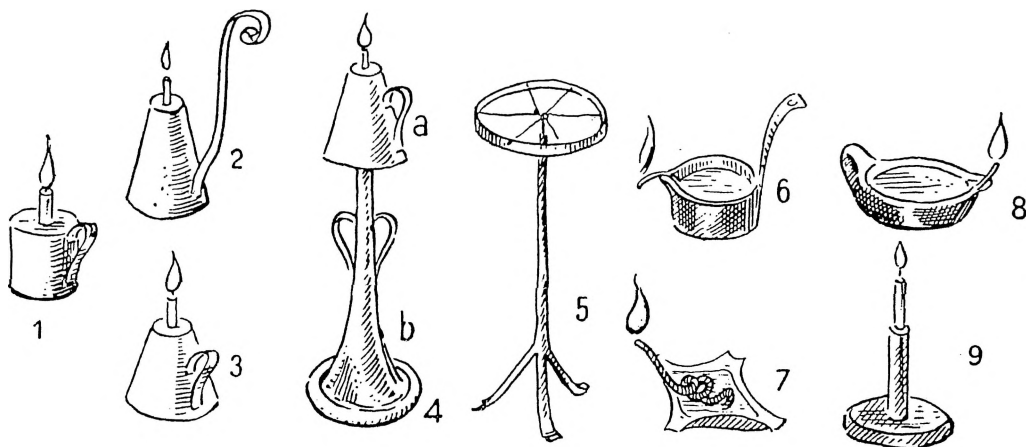
Ради обављања женских послова око огњишта осветљавали су, скоро целу софу, ватром-пламеном са огњишта. Обично су за такву сврху употребљавали *смреково* (смрча) дрво или јасенове цепанице. Смреку и јасен нису редовно употребљавали за гориво, него обично за свечаније дане или када су имали госте у кући.

Од осветљења са огњишта прешло се на осветљење *борном* (луч). Луч су добављали са планина, или су куповали од планинаца, који су на натовареним коњима цепаницама и пањевима, обилазили села и продавали у замену за жито. Осветљење борном сматрало се као извештан напредак. Борна би се пре сунчева заласка *исцеккала*, тј. од великог пања теслом издвојило би се ситно иверје које се после стављало парче по парче на гвоздени *свиштелник* и тако осветљавали кућу.

Овај *свиштелник* је служио и за осветљење шарлаганом-сусамовим уљем. На свителник се стављао лимени четвороугласти плитак судић, у виду тањира, у коме је било наливено *шарлагана*. У судић спуштао се фитиљ, израђен од *лановог* памучног конца (недовољно усукан), чији је један крај био наслоњен на угао судића — изван уља — те је, припаљен, осветљавао кућу.

Доцније када је пренет рафиниран петролеум у ове крајеве, имали су кандиле, нечињена од лима, каква се и данас виђају по селима.

Стаклене лампе у употреби су по селима од пре 40 година и то врло ретко, по најбогатијим кућама. Лименим *кандилима* и данас се сви сељаци служе по киларима, за обилазак стоке и тд.



Сл. 4. — 1, 2, 3 обична лимена кандила за петролеј; 4 шандан, од лима израђен, горњи део *a* садржи петролеј, а доњи део *b* испуњен је песком ради стабилности; 5 свителник од гвозђа са чекрком на који се припаљена борица стављала да гори; 6 лимено кандило за уље, у који се меће фитиљ; 7 четвртаст судић од лима, у који се налије уље те помоћу фитиља на угловима светли; 8 земљани суд у који се сипа уље, те помоћу фитиља гори; 9 дрвени шандан за лојаву свећу.

Народна веровања и огњиште

За огњиште су везане разне празноверице. Верује се да се кућна срећа налази на огњишту. Памтим један случај из врло ране младости, када је се наша породица откупила од чифлук сајбије Шејме Хануме из Цариграда, те, напустивши чифлучку кућу, преселила се у своју сопствену кућу, у горњој махали у Богородици. Када су одраслији укућани пренели све ствари и земљорадничке алате као и живу стоку

и кокошке, онда се чекало да падне мрак па да се и ми сви чланови породице преселимо у нову кућу. Те вечери светло се није више палило у старој кући, а ватра на огњишту угасила се сирћетом у коме је било и растворене соли. Када се ватра гасила сви су укућани стајали право, са скрштеним рукама преко груди — пошто су се претходно сви по три пута прекрстили. Стајало се мирно и кротко, као поред мртваца. Деда мој узео је *кољачелник* (будак), прекрстио се и ударио по један пут будаком у сваки угао огњишта, начинивши четири мале рупе и потом сипао у сваку рупу по мало сирћета. Затим на сва четири угла горњег дела куће — на софи — опет будаком начинио по једну рупу, у које је сипао по мало сирћета.

Чим је ово завршио, сипао је у *ууџсоффу*, где је пре тога стока лежала, повadio је све кочеве, за које су волови и остала стока раније везивана, и предао их најстаријем свом сину — да их понесе. У сваку рупу, одакле је извађен колац сипао је по мало пепела. Затим пришао кућњем прагу и три пута ударио будаком испод прага и начинио један мали отвор. У ову рупу сипао мало воде, али тако да потече чак и на другу страну. Ово је исто учинио и са спољним прагом. Тада су сви укућани изишли напоље, прекрстили се према отвореним вратима, а деда је крстећи се гласно изговорио: „Госпуди, Боже и утрашна Св. Нидеља, нашут касмет и срекја нека пувелџат сус нас да кинисат (пођу), уф нова кукја а сите луштуј нека пувелџат да устанат тука, уф широка кукја, амин“.

Када се пошло, нико се више није смео освртати и погледати у напуштену кућу. Сва су врата остала отворена, да не би био ускраћен пут срећи за нову кућу.

Погашене главње са *угасеног* огњишта носе се у нову кућу. Пре тога на новом огњишту у новој кући није се смело ватре ложити. Сада се сви окупе око новог огњишта и најстарији члан у породици погашене главње са старог огњишта положи на ново огњиште унакрст и прелије их вином и уљем, с речима: „Госпуди спулајти, ка дучикаме да си имамо своје *угниште*!“. Затим донесу здрава (да нису црвоточна) исцепана дрва и ситно иверје, отпало при цепању истих дрва, те се потпали *нов огин*. По причању стогодишњака попа Ристе у Богородици (ово ми је причао пре 30 и нешто година), у старо време у оваквим случајевима, људи су производили живу ватру — *жиџ огин* — и том живом ватром потпаљивали су прву ватру у новој кући. *Жиџ огин* производили су тарући две смркове цепанице једну о другу на познати већ начин, и то исте вечери. Неки су пак прву ватру потпаљивали *чакмаком*, дакле ипак новом ватром из челика и кремена. Упаљен труд умотају у чист, *вијан* (од семена очишћен) бубакј (памук) па пошто памук мету испод иверја, дувају у памук те се произведе пламен итд. Овај начин потпаљивања нове ватре био је најраспрострањенији и најобичнији, јер се веровало, да сви они који се буду огрејали на овој ватри, увек ће бити здрави *кућу кремн*.

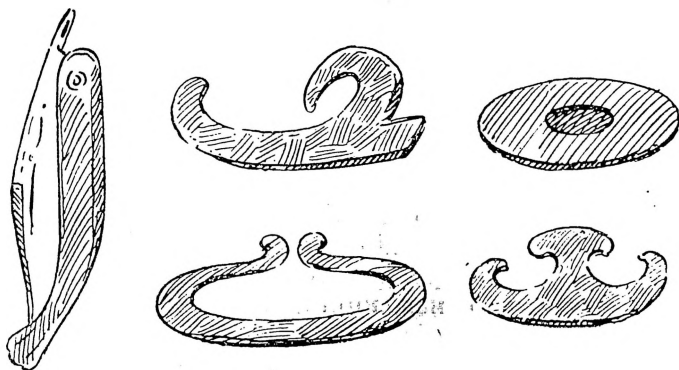
Тежак и неопростиви је био грех у таквом случају тражити ватру од суседа. Веровало се као да се жели туђом срећом користити, туђу срећу и здравље приграбити за себе. У таквим случајевима нико од суседа није ни позајмљивао ватре, изговарајући се да немају или томе слично.

Рекли смо да је огњиште домаћи олтар те често пута је у вези са будућим животом појединих чланова у дотичној породици. Тако на пр.: стројник када дође да води преговоре о удаји домаћинове ћерке, било лети било зими, он мора да седне поред огњишта. Пошто претходно поразговарају о обичним и свакодневним пословима, он онда без икаквог увода узима машице и процара по ватри. Па чак и ако нема ватре —

лети — ипак он машицама прошара по пепелу, изговоривши при том: Стројник дујдех и тд. Још када је стројник почео да цара по ватри сви већ у кући знају ради чега је тај човек дошао.

Када се млада доведе први пут у кућу, после свих обреда на вратима, она се води огњишту, где се три пута поклони а потом пољуби руку домаћину и домаћици као *својанима* огњишта.

На Бадње вече сваки у кући испече по 3-4 кестена после вечере; љуске баци у ватру а кестење поједе ради здравља.



Сл. 5. Чакмак (чакмаци) од челика, помоћу кремена упаљују *йравун* (труд).

Жене се не смеју чешљати, седећи на огњишту, јер је то грехота. Исто тако не сме се нико ни биштити поред огњишта или спустити ваш на огњиште. Деца се не смеју играти на огњишту, ма какве то игре биле, нити пак жишке узимати и играти се, јер ће се умокрити у постељи. Црном метлом чистити огњиште — служи сиротињи. Со сипати у ватру — оћоравиће дотично лице, а метлу ставити на ватру, дуваће јак и хладан ветар. Старо огњиште, при деоби задруге, остаје најстаријем члану породице. Ватра на огњишту може да се *йреши* (цара) једино машицама или угарком са ватре. Ако се употреби дрво, које није нагорено, оно мора после тога да се стави на ватру. Када положајник дође у кућу, мора споља да понесе неколико прута, или нешто иверја и то да мете на ватру. Пруће и иверје зову се „*йилци*“. Посложајник мора да седне поред огњишта и да благослови плодност куће а домаћица га части кавом или ракијом. Ако дотично лице случајно испадне положајник, те није понео споља „*пилке*“, ако носи штап, ма колико му био потребан, мора га преломити и ставити на ватру. Огњиште би се увредило тога дана ако пришелац не донесе *йилке*, а и срећа домаћа била би отстрањена од куће.

Ногом се угарци на ватри не смеју гурати или намештати на ватри, јер је то грехота.

Ватра на огњишту као и само огњиште не сме се загађивати, рецимо плувањем, доношењем на огњиште сирових балега, ђубрета покупљено метлом по кући или дворишту и тд. Нокти, копита, кости, длаке, коса са чешља и том слично не сме се бацити на ватру, јер је грех! Водом угасити ватру на огњишту — грехота је. Угарке треба изнети са огњишта напоље на тек онда угасити их водом, док се жар на огњишту покрије пепелом, ако се жели да се ватра на огњишту угаси.

Увреда је за домаћина а понижење за женскидију у тој кући, ако при весељу неко извуче нож из појаса и забоду га у огњиште. Ово се сматра као напад на женску част у тој кући. Пуцати у ватру, на

огњишту, неопростив је грех и за домаћина и за извршиоца. Али, нагнутн се над огњиште и пупати кроз отвор, куда се дим провлачи — није забрањено. То се ради и када се *сагје* (чађ) упали у димњаку, те, да би се ватра угасила, пупа се у димњак. Када се димњак упали, са крова се може сипати вода у димњак, али да та вода, не би падала и на огњиште, подмеће се велики бакрач или тава *пекмезарска* (бакрна велика плитка шерпа у којој се кува шира да би се добио пекмез) те вода да пада у дотични суд.

Од Светог Николе па до Ђурђева дне ватра се несме па огњишту потпуно *загасити*, јер се сматра да се заборавља на огњиште. Велики је грех за домаћинцу ако дозволи да јој се у овом међувремену огњиште *улади* (охлади). Радује се када нађе и најмању жишку у пепелу, говорећи: Е, Госпуди спулајти, па сум имала кмет, не ми са угасил огинут!

У погледу мађија о којима је говорено на другом месту, напомињем само то да када су у питању *добре* мађије, које не засепају у туђу срећу или кмет, праве се далеко од огњишта, али, ако су такве природе (тј. грешне мађије) којима се жели неке нанети несрећа и томе слично, исте се граде у глуво доба, ноћу, на самом огњишту, поред јаке ватре. Ватра појачава мађијску моћ. За шест недеља од порођаја, ноћу се, односно после сунчева заласка, ватра не износи с огњишта у двориште, јер ће беба целе ноћи да плаче.

Споредни делови огњишта

Пре педесет година по селима ватра се ложила на огњишту. Дим се дизао са ватре право горе и излазио на бацу, једини отвор на крову, кроз који је и светлост улазила у кућу. Али дим никада није ишао право на тај отвор, а особито ако је дувао јужни ветар, јер су баце отвором и данас окренуте према југу. Увек се једна већа количина дима распостирала по кући. Живот по таквим кућама био је врло тежак. Дим, док стигне до баце, расплини се по кући, особито по горњем делу кубатуре, те изгледа као да је кућа испуњена маглом. Постоји чак и изрека: „бре, са задими куту лисици ка кји ловме!“ Јер кад се жели лисица истерати из јазбине, пред рупом наложи се влажна слама те дим се утерује у јазбину, а како лисица дим никако не трпи, приморавају је на тај начин да изиђе из јазбине.

Стога је доцније уведено по кућама *буаре* (камин) те дим иде кроз шупљину зида право на димњак. Буаре се зида и данас на овај начин. Ако је већ кућа са-зидана, онда се зид од оцака до горе упола исече и добија се четвртаста призма без плосне с преда. Затим, са висине за два метра од патоса, постави се танак зид до крова, тако да остане слободан простор (шупљина) између овог новог зида и старог — упола исеченог зида.

Ако се пак гради нова кућа, та се шупљина остави, где треба да дође буара, док се још зида зид.

Сада на висини од 1,50 метра постави се у обе стране зида, ван шупљине, један гвозден полуобруч, у дебљини око четири сантиметра

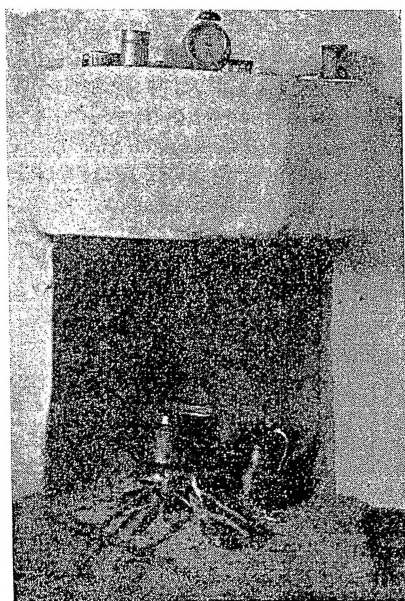
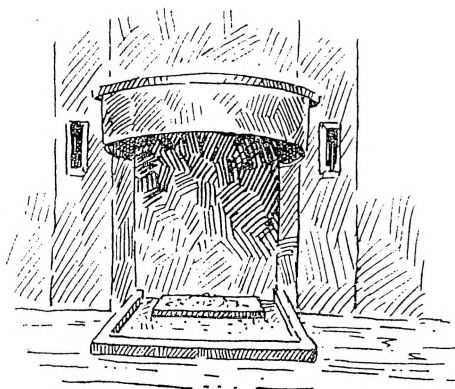


Сл. 6. — Прибрежно огњиште у Мировчи.

а крајеви његови увуку у зид и учврсте. При зидању *буарети*, пошто је малтер сиров, овај се обруч подупре једном мотком, која се доцније удаљава, јер пошто се малтер осуши гвоздени полукруг може да издржи тежину буарета. На овом гвозденом полукругу сада се вертикално ређају, једна до друге ћерамиде старог облика *с грбом* напоље. При овом ређању, пошто су ове ћерамиде с једне стране шире а с друге узаније, воде рачуна да једна лежи ширином на гвоздени полукруг а друга узаном страном. Ћерамиде се међусобно учвршћују чистим гашеним кречом,

измешаним са ситном плевом (сламом) или *калчишћем*, отпацима од конопља. Када се спојеви просуше онда се цео полудобош премаже малтером с поља и изнутра у колико дозвољавају изнутра кривине ћерамида. Потом се са горње периферије добоша пружају неколико тањих гвоздених шипака, водоравно ка зиду а њихови крајеви наместе се у спремљена лежишта у зиду. Преко ових гвоздених шипака полажу се танке камене плочице или плоснатије ћерамиде, те се затвори и горњи отвор до самога зида. И ове ћерамиде премажу малтером и утврде их са зидом и ивицом буарета. Овај је простор сада водораван, те служи доцније да се на њу остављају кандила, прибор за кафу, лончић и тд.

Са стране поред буарета остављају се у зиду четвртаста удубљења, звана мазалке или *камаре*, које служе за остављање разних ситних предмета.



Сл. 7. и 8. Буаре: тапан, мазалка или камара, пизуљ и огњиште.

Кад се сазида буаре, онда се приступа зидању баце или димника, над самим отвором на крову.

Куће које немају *буаре* немају ни зиданих димњака, него, као што рекосмо, дим излази на један четвртасти отвор, на самом крову. Тај отвор једном настрешницом са северне стране је унеколико покривен да киша не пада на огњиште. Када дува северни ветар дим унеколико правилно куља на овај отвор, али када дува јужни ветар, дим се враћа унутра — у кућу. С тога многе такве баце имају и *капак*, који се може спустити на кров када нема потребе, или, подићи и затворити јужну страну баце, да дим излази лево и десно од *капака*, када дува јужни ветар. Капак је с доње стране непокретан, утврђен за поду-

пираче баце а горњи крај везан ужетом. Други крај ужета провлачи се кроз једну рупицу на гредици настрешнице и спушта се у кућу, где је привезан за један ексер у зиду. Када треба да се поклопац подигне и јужна страна баце затвори, повуче се уже, те се капак подигне и затвори бацу. У противном, уже се олабави и затвор сам падне на кров.

Куће пак које имају буаре, имају само зидане, високе бацедимњака — чије пртеже ниже излажемо.

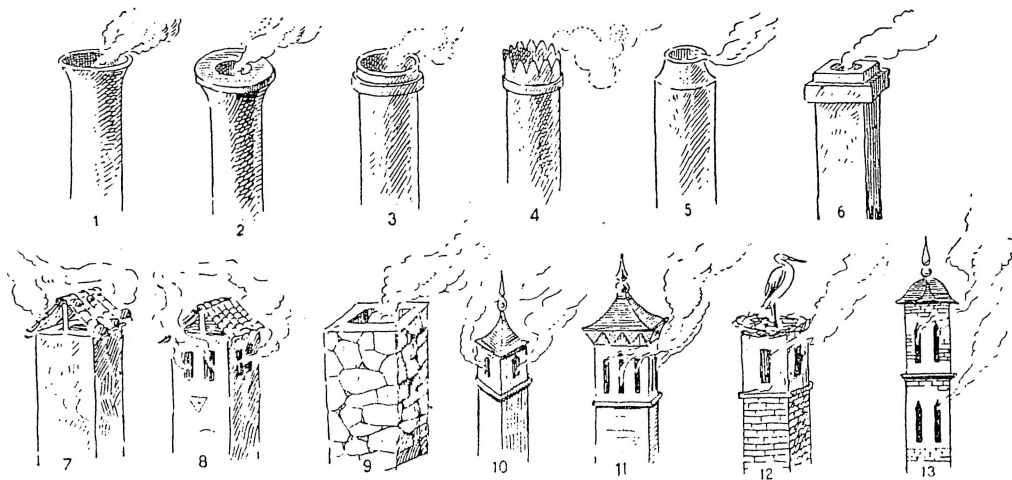
Најобичнији димњак је слика бр. 1. У почетку, једно пре 40-50 година зидари су знали зидати само такве димњаке, и то врло просто, од обичних ћерамида и креча, помешан са плевом. На самом крову, где је отвор у зиду, наоколо се начини један котур од малтера у који се убадају вертикално ћерамиде једна до друге. Угнуће ћерамида је изнутра. При ређању пазе да једна ћерамида стоји усправно на широј својој страни а друга на узиној. На тај начин добија се правилан облик шупљег ваљка. Кад се тако два-три реда ћерамида једна на другој усправе и утврде, онда се баца споља малтерише. Овај спољни малтер није помешан са сламом. Са сламом се креч меша само дотле, док се врши спајање ћерамида.

Да би димњак ове врсте био лепши на око, и, да не буде једноставан, горе при завршетку, обод се мало проширује малтером те изгледа као посувраћен левак. Кад се малтер осуши, димњак се кречи, да буде потпуно бео.

Димњак број 2 гради се на исти начин као и број 1, само што му је отвор при врху много шири. Ова ширина добија се додавањем малтера.

Димњак бр. 3. гради се на исти начин. Ширина обода остаје иста као и почетна ширина, али испод обода за 4-5 см. начини се дебљи појас од малтера, који се може и ишарати кривим линијама унакрст.

Димњак бр. 4 истог је облика као и број 3 али се обод окити полу *самсијама* (преполовљеним ромбовима), које се прво начине од комадића изломљеног црепа, па се после утврде на ободу. Утврђују се малтером, па се и помазају после малтером, да дође *маженица* једноставна.

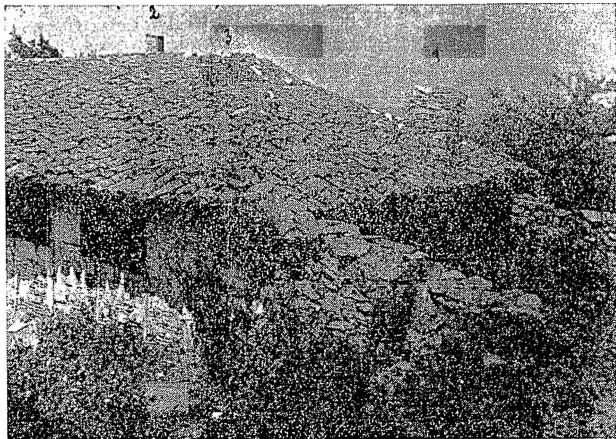


Сл. 9. — Димњаци.

Димњак број 5 је прелаз из облика облице у четвртасти облик. Зид се од ситног комађа црепа и танких камених плочица у виду тањег зида. Горњи део дође као засебан наставак зарубљеног конуса. Овај део гради се од ћерамида.

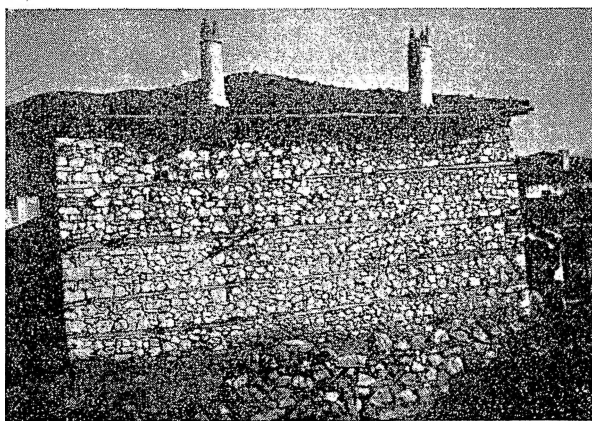
Димњак број 6 је зидана четвртаста шупља призма. Зид се од цигаља. Отвор му је без заклона. Да не би био једноставан и да би била естетика унеколико заступљена, пре него што се дозида потребна висина, један ред цигаља полаже се ширином на претходни узано положени ред цигаља, тако да половина ширине цигле испадне ван одређене ширине димњака. После тога настави се зидање као и пре тога, према почетној ширини димњака, те се добија нека врста симса — испучен четвртаст појас. Изнутра и споља омалтерише се и окречи, али неки омалтеришу само изнутра а споља само оивиче спој цигаља-малтером.

Број 7 је типичан димњак с кровом. Зид се од цигаља у виду шупље четвртасте призме. Када се доврши грађење у висини, на



Фот. Ст. Тановића

Сл. 10. Најстарија кућа у Бајрамбосу на пл. Беласици, зидана пре 20 година на којој се налази три врсте димњака: од камена, од препа и димњак за дим и светлост.



Фот. Ст. Тановић

Сл. 11. — Кућа у Доњој Собри, Дојрански срез, са украсом од полуромбова, најпримитивнијег облика.

само од правилно сложеног камена. Такав је димњак врло тежак, те како својом основицом захвата и изванредан део крова често пута кров попусти (на старим зградама) и димњак се сруши на оцак.

оба супротна зида исток-запад, на отвору, начине подупираче од дрвета или од по једне усправљене цигле у дужини, преко којих се положи једна гредица, да служи за наслон. Преко ове гредице начини се кровчић са две падине — према северу и југу — који се за 4—5 см. спушта и преко страна димњака, те се образују стрехе. Кров се покрива ћерамидом, која се утврђује малтером, а неки међу на ћерамиду и камење да је не би ветар однео.

Димњак број 8 је сличан у изградњи као и број 7 само што је горњи отвор затворен, а дим излази на прозорчиће, којих има по један или два са сваке стране. Испод прозорчића дођу мали украси у виду солонуновог слова или обичног троугла — само што је изврнут — теме доле, а основица горе.

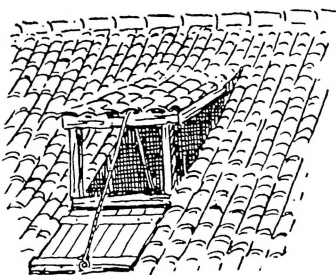
Димњак број 9 је израђен у виду четвртасте призме од камена. Споља се не малтерише. Обично овакве димњаке налазимо по селима на падинама планине Беласице. Зидају се иловачом. Киша излока иловачу споља доста дубоко те издалека димњак изгледа као да је начињен

Број 10 је модеран димњак, који се виђа по варошима и по старим беговским кућама по селима.

Израђује се врло правилно, у виду какве звонаре — у минија. тури. Зид се од цигаља. Отвор је покривен малтером у виду конуса. На врху конуса начињена је куглица од малтера из које избија гвозден шиљак. Неки ову куглицу и шиљак израђују од цинк плеха. Дим излази на четири прозорчића — по један са сваке стране. Димњак се споља малтерише.

Куглицу и шиљак међу и ради украса а још и ради тога, да родама он могуће савијања гнезда на димњаку.

Димњак број 11 је украс на кући. Зид се од цигаља, приматичног је облика и малтерише се споља. Горњи део завршава се конусом на коме је куглица са шиљком. Конус као да поклапа димњак те са стране има мале настрешнице. Дим излази на мале, узане прозорчиће којих има по три са сваке стране. Над прозорчићима а и испод њих изведени су танки појасеви у виду симса. Део од горњег симса до ивице конуса ишаран је малим троугловима са све четири стране.



Сл. 13. — Баца или *Димини* са спуштеним капком на крову.



Фот. Ст. Тановић
Сл. 12. — Баца (димњак) зидана са стране (1) и баца само од 8 сложених ћерамида без малтера.

Димњак број 12 претставља праву Албанску кулу. Зид се од цигаља и малтера. Цигле се на доњем делу фугују, а горњи део, где су прозорчићи — малтерише се, и добро се окречи, те чини видну контраст од доњег дела. Дим излази на прозорчиће. Кров је скоро раван са извученим и јаче подигнутим дијагоналима. Ове димњаке налазимо највише по беговским кулама на западним падинама Беласице. Роде најрадије бирају такве димњаке да савијају своја гнезда.

Број 13 је димњак изванредне спољашности. Ови су димњаци врло ретки. Свега сам један видео у Казандолу у Дојранском срезу, на једној напуштеној кући, која тек што се није срушила. Овај је димњак споља по конструкцији двоспратан, међутим изнутра је једноставан, мада има прозорчића на оба спрата, тако то споља изгледа. Зид се од нарочитих танких и узаних циглица, добро печених, те фуговани део цигаља ни у чему није се изменио и после толиких година. Кубе, које затвара горњи део димњака, од малтера је и пружа се у виду стрехе преко све четири стране. Разлика у прозорчићима је у толико што су око горњих прозорчића цигле фуговане а око доњих — не. Средњи појас (симс) је у ширини једнак са кровом.

Сличних и куд и камо импозантнијих димњака видео сам у Тетову, на кући Абдураман паше близу Гимназије, али како то не спада у овај реон -- не могу их узети у обзир. У Тетову има доста разноврних димњака и камина, те не би било рђаво, да их неко из Тетова опише. У горе споменутој кући има и нарочите врсте камина, а особито вешто и укусно израђених тавана, али како су прошле јесени вршене преправке на тој кући, свакојако да ће све то да се измени и да изгуби много од вредности старина.

Св. Тановић